

УДК 368.03:330.133.2

ГРИЩЕНКО Д.Ю., аспірант

Науковий керівник – БОНДАР О.В., канд. екон. наук

ННЦ "Інститут аграрної економіки"

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «РИНОК»**

Розглядаються теоретичні і методичні підходи щодо трактування дефініції «ринок». Висвітлено теоретичну інтерпретацію сутності поняття ринок, виходячи з історичних та соціально-економічних трансформацій навколишнього середовища. Доведено, що теоретичні аспекти ринкових відносин, які сформувалися у провідних країнах, відрізняються від ринкових відносин у нашій країні переважно відношенням до соціально-орієнтованої господарської діяльності, місцем і роллю держави в економічному регулюванні відтворювального процесу.

Обґрунтовано, що ринок як одна з найпоширеніших категорій в економічній теорії пройшов тривалий еволюційний період. Встановлено, що концепція саморегульованого ринку безпосередньо пов'язувалася із поширеним в освітянському середовищі пантеїстичним вченням, яке представляє природний світ, включаючи людину частиною божества.

Доведено, що еволюція теорій і концепцій функціонування ринку відбувалася перманентно у світовій та вітчизняній економічній науці. Однак розвиток ринкових механізмів в історії завжди здійснювався під наглядом держави. Інституціоналізація державної влади сама була однією із форм поділу праці, а тому нероздільна із формуванням ринку.

**Ключові слова:** ринок, еволюція, інституціоналізація, попит, реалізація.

**Постановка проблеми.** За нинішніх умов розвитку ринкових відносин в Україні як першочергові цілі стратегічного розвитку національної економіки мають виступати не лише досягнення економічного росту, а й покращення якісних параметрів життя населення, зокрема поліпшення структури споживання продовольчих товарів, підвищення добробуту населення і т.д. При цьому важливим фактором реалізації зазначених цілей є поєднання ринкового саморегулювання та державного регулювання ринку.

Теоретичні аспекти ринкових відносин, які сформувалися у провідних країнах, відрізняються від ринкових відносин у нашій країні переважно відношенням до соціально-орієнтованої господарської діяльності, місцем і роллю держави в економічному регулюванні відтворювального процесу. Відомо, що на практиці не існує «вільних» ринкових відносин, також як і єдиної моделі ринкової економіки для усіх країн, незалежно від природи економічних, історичних та інших умов. Тому прийнята у 90-х роках минулого століття модель вільних ринкових відносин без урахування конкретних вітчизняних умов і природи виробництва призвела до негативних наслідків, які визначалися деякими принциповими передумовами.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Різномічні грані важливої економічної проблеми організаційно-економічного забезпечення функціонування агропродовольчого ринку знайшли висвітлення у наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Концептуальна основа державного регулювання ринкової економіки сформована ще зарубіжними фундаменталістами: Дж. М. Кейнсом, Р. Кемпбеллом, А. Маршаллом, П. Самуельсоном, А. Файодем, М. Кодратьєвим, В. Леонтьєвим, і вітчизняними науковцями: В. Базилевичем, В. Гейцем, А. Гальчинським, І. Лукиновим та багатьма іншими.

**Мета і завдання дослідження** – розробка теоретичних, методичних положень щодо класифікації ринків залежно від низки запропонованих ознак.

**Матеріал і методика дослідження.** Для вирішення поставлених у роботі задач застосовано діалектичний метод наукового пізнання, аналізу і синтезу; системного узагальнення

**Результати досліджень та їх обговорення.** Ринок як одна з найпоширеніших категорій в економічній теорії пройшов тривалий еволюційний період. Спочатку поняття «ринок» тлумачили як місце роздрібною торгівлі, ринкова площа. Надалі, з розвитком товарно-грошових відносин і поглибленням суспільного поділу праці, категорія «ринок» набуває більш складного змісту.

Вперше сутність понять «ринок» і «ринкове господарство» розкрив основоположник класичної школи політекономії А. Сміт. Він розглядав ринок як сукупність актів купівлі-продажу та умов збуту продукції або деяку проміжну стадію «між виробництвом, що закінчилося, і споживанням, яке ще не почалося». Класик політекономії припускав наявність вільного ринку і вільного підприємництва [1, с. 42].

Концепція саморегульованого ринку безпосередньо пов'язувалася із поширеним в освітянському середовищі пантеїстичним вченням, яке представляє природний світ, включаючи

людину, частиною божества. Відповідно до цього розуміння природа наділялася розумності. Звідси й походить концепція саморегульованого ринку.

Навіть вільна конкуренція представлялася механічно. Кожний конкуруючий суб'єкт у загальному задумі існування системи виконував певну понадмісію. «Невидима рука», керуюча ринком, відповідно до теорії А. Сміта, – це «божественне провидіння» [2, с. 36]. Тільки за такого світоглядного підходу було виправданим звільнення держави від функцій управління ринком, оскільки державне управління не могло бути досконалішим.

Очевидно, що саморегульований ринок жорстко прив'язаний до контексту «природної релігії» XVIII ст. За обрання інших світоглядних парадигм логіка системи ринкової самоорганізації руйнується.

Припущення А. Сміта про формування ринкової моделі економіки ґрунтувалися на уявленні про універсальний тип людини – homo economicus. Мотивація людської поведінки зводилася виключно до економічних інтересів, до отримання розумної вигоди [3]. Однак ще К. Поланьї спростовував смітівську антропологію, вважаючи, що людина керується, насамперед, соціальними, а не економічними мотивами. Зважаючи на це, її поведінка не завжди буде вписуватися в модель пошуку прагматичної вигоди [4].

Розвінчання міфу про homo economicus стало в останні роки предметом досліджень нобелівських лауреатів. У 1986 р. премія Нобеля була присуджена Дж. Б'юкенену за дослідження договірних і конституціональних основ теорії прийняття економічних і політичних рішень. Дещо пізніше американський економіст обґрунтовував, якщо економічні відносини будуть поширеними достатньою мірою, то можливо прогнозувати поведінку людини. Більше того, економічну теорію можна використати в реальних умовах лише у тому разі, якщо економічна мотивація переважає в поведінці всіх учасників ринкової діяльності [5].

У 2002 р. Нобелівська премія з економіки була присуджена не економісту, а психологу Д. Канеману, в дослідженні якого виявлено психологічну варіативність економічної поведінки людини й особливостей прийняття рішень в умовах невизначеності. У ряді робіт було переконливо доведено, що тип економічної людини є рідкісним і є якоюсь девіацією на тлі неекономічного мислення більшості людства. Отже, доводилося, що саморегульований ринок є метафізичною абстракцією, яка не має нічого спільного з реальною економічною поведінкою людей.

Еволюція теорій і концепцій функціонування ринку відбувалася перманентно у світовій та вітчизняній економічній науці. Однак розвиток ринкових механізмів в історії завжди здійснювався під наглядом держави. Інституціоналізація державної влади сама була однією із форм поділу праці, а тому нероздільна із формуванням ринку. Для матеріального забезпечення влади потрібен надлишковий продукт, що передбачало вихід за межі традиційного формату натурального виробництва. Ще Ф. Бродель звернув увагу на існування кореляційної залежності між сильним політичним режимом і динамікою економічного розвитку країни. Держави, які мали ресурси і можливості для регулювання економіки, забезпечували стрімке зростання останньої. Як зазначав згаданий автор, на основі аналізу матеріалів Середніх століть і Нового часу, в центрі світу-економіки завжди була потужна держава, агресивна, привілейована, динамічна, яка формувала для всіх водночас і страх, і повагу [6]. Однак не можна поставити під сумнів той факт, що саме перелічені вище держави першими у світі, кожна в свою епоху, вибороли першість в утвердженні принципів ринкової орієнтованості.

В історії світової економіки відомі й девіантні форми розвитку з розташуванням на периферійних полюсах ринкового господарювання. Однією із таких економічних девіацій і є саморегульований ринок. Зазвичай вільні анклави виникали за межами окреслених державами економічних просторів. Найбільш типовим їх форматом можна вважати колоніальні факторії. Взаємодія колонізаторів і автохтонів формувалася на принципах вільного ринкового обміну. Наслідком вільного ринку для корінного населення колоній була работоргівля, на якій, до речі, зріс добробут США у XVIII–XIX ст. Ми навели лише один із катастрофічних проявів абсолютизації принципу ринкових свобод. Розвинена держава, яка б змогла приборкати стихію ринку, в африканських племен на той час ще не склалася.

Саморегульований ринок був експортований англійськими колонізаторами не тільки в Африку, а й, наприклад, до Ірландії. Ще у XVIII ст. британські політики цілком усвідомлювали концепцію вільного ринку як універсальну ідеологію колоніальної експлуатації. А. Сміт, який був штатним співробітником Ост-Індської компанії, без сумніву, теж це розумів і прекрасно усвідомлював. Для Ірландії вільний ринок став «гуманітарною катастрофою». Єпископ Клонійській, перераховуючи у своїх

спостереженнях численні сільськогосподарські товари, експортовані ірландцями до Британії, висловлював подив, як у настільки багатій продовольством країні «половина жителів вмирає з голоду».

Парадокс посилення бідності населення за наявності багатств наявний і в нашій країні, що можна пояснити прихильністю деяких теоретиків до ідеї вільного ринку.

Імплементация ринкових механізмів у економічно розвинених країнах здійснювалася асинхронно, в різні історичні епохи. Цей процес хронологічно охопив понад три століття. Варіативність його протікання у країні відповідає єдиному тренду, що полягає в посиленні ролі держави під час переходу від патерналістської до ринкової економіки. Для Великобританії у XVIII ст. державний фактор не мав істотного значення в утвердженні капіталістичних відносин.

Для Німеччини і США реформування в напрямку ринку почалося вже у XIX ст., роль державного регулювання стрімко зростала. Для японського ринкового переходу фактор держави оцінюється як визначальний. Нарешті, для КНР або Південної Кореї, які пізніше стали на шлях побудови інфраструктури приватного ринку, державне управління склало основу ринкового розвитку. Вітчизняна практика переходу до ринку є абсолютною деєтатизацією, оскільки вона не відповідала світовим тенденціям здійснення трансформацій.

Відмова від оптимуму державного регулювання в напрямку саморегульованого ринкового обміну донині є дестабілізуючим чинником для національних економік країн, що розвиваються.

Наступним проявом девіантної поведінки стосовно ринкової економіки є феноменом, зумовлений спробою переходу від ринку, який передбачає відносини купівлі-продажу, до адміністративного розподілу товарів. Якщо за першої девіації абсурдним вважався принцип ринковості, то в другій гіпертрофовано підносилася ідея керованості.

У реальній практиці «чиста модель» системи тотального розподілу дуже рідкісна: політика НЕПу в Радянському Союзі, маоїстські експерименти епохи «великого стрибка» в Китаї, режим «червоних кхмерів» у Камбоджі. Наступним кроком переходу до розподільчих механізмів управління мало стати урізання грошового обігу, але гроші, а разом з ними і ринковий товарообмін не втратили своїх позицій. Спроби відходу від економіки ринку були короткостроковими і щоразу згорталися, зважаючи на завдані ними колосальні господарські збитки.

Слід зазначити, що елементи ринку існували і в Радянському Союзі. Наявність адміністративного планування й жорсткої цінової політики не означала скасування принципу, що базується на професійному поділі праці та товарообміні. Опосередковані функції в такому випадку брала на себе держава.

Деякі ринкові елементи зберігали свою актуальність навіть у період максимізації мобілізаційної складової державного управління військових років. Вже в 1944 р. поряд із картковим розподілом товарів (картки були і в інших європейських країнах, наприклад Великобританії) почали діяти пункти торгівлі за ринковими цінами.

Нині в західній економічній теорії розроблено щонайменше п'ять моделей ринку: чистої конкуренції, чистої монополії, олігополії, монополістичної конкуренції, монополонії. Насправді жодна з моделей ринку ніколи не заповнювала всього макроекономічного простору. Як правило, вони співіснують у межах єдиного національного господарства. Ще Ф. Бродель писав про «багатоповерхову» структуру ринкової економіки.

Як зазначають вітчизняні науковці, ринковий фундаменталізм втрачає свої позиції, оскільки механізми саморегулювання за мінімальної участі держави на підґрунті «буржуазної демократії» в суспільному вимірі часто виявляються неефективними, оскільки бажаною є реалізація рівного доступу до економічних можливостей як у країнах, які досягли в сучасних умовах найвищого ступеня розвитку, так і у країнах, які тільки сформували ринкову економіку на основі ліберальних цінностей. Водночас для процвітання всіх необхідно враховувати інтереси кожного. Це означає, що в суспільному вимірі має бути й управлінський аспект діяльності, який буде реалізовано через певні закони суспільного життя, що, як правило, в суспільному вимірі є «неписаними» (але мають бути добре прописаними в окремо взятій державі) і, хоча й не завжди, але визначають взаємовідносини, узгоджені з діями «усіх від усіх», у яких можуть брати участь як окремі індивіди, так і колективи людей і навіть країни. Реалізувати таку умову без управлінських дій неможливо, адже для цього потрібні нові інституційні умови і нові інститути, які б їх забезпечували [7, с. 11].

У нинішніх умовах першочерговими завданнями, які необхідно розв'язати, залучаючи всі наявні засоби й можливості, слід вважати створення умов для раціонального і збалансованого

харчування населення та забезпечення житлом. Оскільки неприйнятною є ситуація, коли в достатньо розвинутому індустріальному суспільстві частина громадян голодує (що неминуче позначається на стані їхнього здоров'я і показниках смертності), не забезпечена елементарними житловими умовами. Не існує жодних перешкод (крім організаційних та інституціональних, пов'язаних із деякими монетарно-ринковими догмами) для вирішення цих двох проблем в Україні у середньостроковій перспективі [8, с. 14].

**Висновки.** Реальний ринок за своєю природою багатокладний. У ньому існує безліч рівнів і ніш із розрізненими ринковими механізмами. Для одних сфер більш прийнятна вільна конкуренція, для інших – монополія. Спроби гомогенізації ринку ведуть тільки до його неоптимальності.

Структуру ринку класифікують за різними критеріями. Найважливішими складовими елементами ринкової структури є товарний, фінансовий ринки і ринок праці, кожен із яких об'єднує у собі сукупність відповідних ринків. Так, товарний ринок об'єднує ринок споживчих товарів (продовольчих і непродовольчих), ринок засобів виробництва, ринок інноваційних технологій і ринок інформації.

У свою чергу споживчий ринок може бути розділений на різні ринки товарів за призначенням і строками користування, серед яких особливу значимість має агропродовольчий ринок. Саме на цьому ринку реалізується продукція агропродовольчого комплексу.

#### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: [пер. с англ.] / А. Смит; [предисл. В. С. Афанасьева]. – М.: ЭКСМО, 2007. – 956 с.
2. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит – М.: Республика, 1997. – 352 с.
3. Smith A. Essays, Philosophical and Literary / A. Smith. – Ward, Lock, 1880 – 473 p.
4. Полань К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / Карл Полань, под. общ. ред. проф. Р. М. Нуреева. – М., 2006 – 143 с.
5. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики. Расчет свободы / Дж. Бьюкенен – М., 1997. – Т. 1. – С. 53.
6. Бродель Ф. Время мира/ Ф. Бродель – М., 1992. – Т. 3. – С. 45.
7. Геєць В.М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В.М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 10 (611). – С. 4–23.
8. Геєць В.М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В.М. Геєць, А.А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – № 6 (619). – С. 4–19.

#### REFERENCES

1. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov: [per. s angl.] / A. Smit; [predisl. V. S. Afanas'eva]. – М.: JeKSMO, 2007. – 956 s.
2. Smit A. Teorija npravstvennyh chuvstv / A. Smit – М.: Respublika, 1997. – 352 s.
3. Smith A. Essays, Philosophical and Literary / A. Smith. – Ward, Lock, 1880 – 473 p.
4. Polan'i K. Velikaja transformacija: politicheskie i jekonomicheskie istoki nashego vremeni / Karl Polan'i, pod. obshh. red. prof. R. M. Nureeva. – М., 2006 – 143 s.
5. B'jukenen Dzh. Konstitucija jekonomicheskoi politiki. Raschet svobody / Dzh. B'jukenen – М., 1997. – Т. 1. – S. 53.
6. Brodel' F. Vremja mira/ F. Brodel' – М., 1992. – Т. 3. – S. 45.
7. Gejec' V.M. Pro jednist' i superechnosti u rozvytku suspil'stva, derzhavy ta ekonomiky / V.M. Gejec' // Ekonomika Ukraïny. – 2012. – № 10 (611). – S. 4–23.
8. Gejec' V.M. Vyhid z kryzy (rozдумы nad aktual'nym u zv'jazku z prochytanym) / V.M. Gejec', A.A. Grycenko // Ekonomika Ukraïny. – 2013. – № 6 (619). – S. 4–19.

#### Теоретические подходы к трактовке дефиниции «рынок»

**Д.Ю. Гриценко**

Рассматриваются теоретические и методические подходы к трактовке дефиниции «рынок». Освещено теоретическую интерпретацию сущности понятия рынок, исходя из исторических и социально-экономических трансформаций окружающей среды. Доказано, что теоретические аспекты рыночных отношений, которые сформировались в ведущих странах, отличаются от рыночных отношений в нашей стране преимущественно отношением к социально-ориентированной хозяйственной деятельности, местом и ролью государства в экономическом регулировании воспроизводственного процесса.

Обосновано, что рынок как одна из самых распространенных категорий в экономической теории прошел длительный эволюционный период. Установлено, что концепция саморегулирующегося рынка непосредственно связана с распространенным в образовательной среде пантеистическим учением, которое представляет природный мир, включая человека частью божества.

Доказано, что эволюция теорий и концепций функционирования рынка происходила перманентно в мировой и отечественной экономической науке. Однако развитие рыночных механизмов в истории всегда осуществлялось под контролем государства. Институционализация государственной власти сама была одной из форм разделения труда, а потому нераздельна с формированием рынка.

**Ключевые слова:** рынок, эволюция, институционализация, спрос, реализация.

**Theoretical approaches to interpreting the definition of "market"**

**D. Hryshchenko**

The article deals with theoretical and methodological approaches to the interpretation of the definition of "market". It deals with the theoretical interpretation of the essence of the concept of the market, based on historical and socio-economic transformation of the environment. It is proved that the theoretical aspects of market relations, which were formed in the leading countries differ from market relations in our country mainly related to social-oriented economic activities, the place and role of the state in economic regulation of the reproductive process.

It is proved that the market as one of the most popular categories in economic theory took long evolutionary period. First, the concept of "market" was interpreted as a place of retail market square. Later, with the development of commodity-money relations and deepening social division of labor category of "market" has received more complex content.

It is established that the concept of a self-regulating market directly associated with advanced educational environment in pantheistic doctrine, which represents nature world, including man, part god. According to this understanding nature has some reasonableness. There are the roots of the concept of a self-regulating market.

It is proved that evolution of the theories and concepts of the functioning of the market occurred permanently in the global and domestic economic science. However, the development of market mechanisms in history has always been carried out under the supervision of the state. The institutionalization of the government itself was one of the division of labor, and therefore inseparable from the formation of the market.

Some deviant forms of development has been known in the history of the world economy. One of such economic deviations is the self-regulatory market. Usually there are free enclaves outside powers defined by economic spaces. The most common format of colonial trading posts can be considered. Interaction colonialists and natives formed on the principles of free market exchange.

It is proved that the implementation of market mechanisms in developed countries was carried out asynchronously, in different historical periods. This process chronologically embraced more than three centuries. The variability of its occurrence in a country corresponds to a single trend, which is to strengthen the state's role in the transition from the paternalistic to a market economy.

Another manifestation of deviant behavior toward a market economy is a phenomenon caused by an attempt to shift from a market that requires a relationship of sale to the administrative distribution of goods. If the first deviation principle market was considered as absurd, the second one hypertrophied the idea of manageability.

It should be noted that elements of the market existed in the Soviet Union. The presence of administrative planning and rigid pricing policy does not mean the abolition of the principle that is based on the professional division of labor and trade. The state has an indirect function in this case.

Some market elements retain their relevance even in times of maximizing mobilization component of governance of the war years.

It is proved that today at least five modelshave been developed in the western economic: pure competition, pure monopoly, oligopoly, monopolistic competition, monopsony. It was established that none of the models of the market ever filled all the macroeconomic space. They usually co-exist within a single national economy.

**Keywords:** market evolution, institutionalization, demand, realization.

*Надійшла 09.10.2015 р.*